

ЁСЦЬ ТАКІ НАРОД!..

Мікола МЯТЛІЦКІ

Год васямнаццаты, ты —
Стагоддзя юнацкі пагляд.
На хвіліну-другую
Азірніся назад:
Там стагоддзя дваццатага
Гэткі ж год,
Белазубы юнак —
Ён сцякае крывёй,
Ён у шнарах ваенных пазнак,
Ён глядзіць вінавата праз час,
Што магіламі стаў,
Сеча там — брат на брата
Руку з шабляй падняў.
У задушняй трывозе
Ён дзейсніць крывавы паход
«Па ваеннай дарозе,
Малады васямнаццаты год».

Ты, юнак шпарканогі,
Год стагоддзя, што ўчора
прышло,
З чалавечай дарогі
Снегавеямі вымеці зло.

Грае неба палоска
Пламеннем усходняй зары —
То далёкі твой цёзка
Паліць памяці вечнай кастры.

Дарога да спаленай вёскі

Ледзь кметная на доле
лугавіны,
Прыціснутая шчыльна
да зямлі.
Дзве чорныя віднеюць каляіны,
Расцёгішыся, нібыта дзве
нятлі.

Прастуючы да спаленае вёскі,
Нямая, як маркотна-цішыня,
Ляжыць яна і ловіць адгалоскі
Далёкага абвугленага дня.

Равуць маторы — грозны гул
напяты,
Аўчарак несупынны люты брэх
І полымем ахопленыя хаты,
Жмуты саломы падаюць
са стрэх.

На каляінах — ні слядка
жывога,
Ніхто не змог ад смерці уцячы.
Ступіў і чую: дыхае дарога,
Гатовая падзішвы прапачы.

Як памяняўся за стагоддзі
свет —
Ад каменя сякеры да ракет.
І чалавецтвам адалелы
шлях —
Прагрэсу ўзлёт і крыл яго
размах.

І ён спаўна за вёрстамі гадоў
Нас адарыць адкрыццямі
гатоў,

Зямныя далягяды азарыць,
Такіх нязнаных цудаў
натварыць...

Адно каб мы, насельнікі зямлі,
Не злёгшы ў войнах,
Іх прыняць змаглі.

Гісторыя дзяржаўнасці складаецца са знакавых дат і падзей. І калі зазірнуць за кулісы мінулага, можна ўбачыць: тое, што на першы погляд падаецца простым і зразумелым, насамрэч было народжана дзякуючы нястомнай працы і веры ў сваю ідэю тых, хто вырашыў ісці да канца. Давайце на колькі імгненняў спынімся, азірнёмся на сто гадоў назад і паназіраем, як утваралася наша дзяржаўнасць у няпросты час пераломнага пачатку XX стагоддзя. Першы Усебеларускі з'езд, абвясчэнне БНР, утварэнне БССР... Менавіта апошняй даце быў прысвечаны круглы стол, арганізаваны Выдавецкім домам «Звязда» сумесна з прэс-цэнтрам Дома прэсы. Найбольш яркія моманты з яго мы агучваем сёння.

Вячаслаў ДАЊІЛОВІЧ, дырэктар Інстытута гісторыі НАН Беларусі: «Шляхі станаўлення беларускай нацыянальнай дзяржаўнасці былі вельмі складанымі, рэалізоўваліся няпроста. Дастаткова ўспомніць пра тое, што першым штуршком для яе практычнай рэалізацыі стаў Першы Усебеларускі з'езд, які адбыўся ў снежні 1917 года. Менавіта на ім было прынята рашэнне, што на тэрыторыі беларускіх губерняў павінна быць створана беларуская дзяржаўнасць у федэратыўным саюзе з РСФСР, якая на той час існавала. Іншая справа, што праз пэўны час з'езд разгагналі. Далейшы шлях быў даволі складаны, бо мясцовыя савецкія органы ўлады, якія існавалі пасля рэвалюцыі 1917 года ў Беларусі — Абласны выканаўчы камітэт заходняй вобласці і фронту і іншыя — не жадалі дзяліцца тымі рычагамі ўлады, якія меліся ў іх, з беларускімі нацыянальнымі савецкімі арганізацыямі. І ў выніку, нягледзячы на падтрымку з боку цэнтральнай ўлады, адразу рэалізаваць той пасыл, які закладваўся на Першым Усебеларускім з'ездзе, не атрымалася. Перамовы бальшавікоў з прадстаўнікамі аўстра-германскага блока ў Брэсце былі сарванымі, дамовы не падпісалі, і пачалося імклівае наступленне германскіх войскаў. Варта адзначыць, што, нягледзячы на роспуск з'езда, яго Выканаўчы камітэт працягваў дзейнічаць падпольна. Таму, калі бальшавікі пад пагрозай заняцця немцамі гэтай тэрыторыі былі вымушаны пакінуць Мінск, падпольны выканаўчы камітэт заявіў пра тое, што бярэ ўладу на тэрыторыі Беларусі пад сваё кіраўніцтва. Пад германскай акупацыяй адбылося абвясчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі. Фактычна яно было рэакцыяй на несправядлівы Брэсцкі мір, які падзяляў тэрыторыю Беларусі. Пасля спрабавалі абвясціць незалежнасць БНР, аднак гэтыя спробы практычным стварэннем дзяржавы не скончыліся. Была яшчэ адна частка дзеячаў беларускага руху, якая вельмі плённа працавала на нацыянальнай глебе ў межах савецкай Расіі. Нам неабходна ўспомніць Беларускі нацыянальны камісарыят, што дзейнічаў пры Наркаме па справах нацыянальнасцяў пры СНК РСФСР. Яго ўзначальвалі Чарвякоў, Жылуновіч і шэраг іншых беларускіх дзеячаў. І яны не сядзелі склаўшы рукі, а вялі работу, каб рэалізаваць ідэі беларускай савецкай дзяржаўнасці. Акрамя таго, вялася велізарная работа з беларусамі, якія апынуліся на тэрыторыі РСФСР. У выніку Першай сусветнай вайны больш чым мільён бежанцаў з беларускіх зямель знаходзіліся ў Расіі. Адбыліся з'езды і сходы сярод гэтага насельніцтва, якія прымалі рэзалюцыі ў падтрымку неабходнасці рэалізацыі беларускай савецкай дзяржаўнасці. Нельга не згадаць і работу беларускіх секцый, якія дзейнічалі ў складзе Расійскай камуністычнай партыі (бальшавікоў), што ўрэшце вылілася ў стварэнне Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі і папярэднічала

абвясчэнню Сацыялістычнай Савецкай Рэспублікі Беларусі.

...Сказаць, што ў стварэнне Беларускай Савецкай Сацыялістычнай Рэспублікі быў закладзены толькі савецкі змест, няправільна. Каб не беларускія дзеячы, якія на савецкім грунце рабілі сваю, нацыянальную, працу, то БССР як дзяржава не адбылася б і здарыўся б велізарны прарвал у развіцці беларускай дзяржаўнасці. Яны працавалі ў тых умовах і павінны былі ўлічваць і настрой насельніцтва, і ўладу бальшавікоў — і такім чынам спалучаць беларускія нацыянальныя лозунгі з пазіцыяй і лозунгамі, якія былі характэрныя для савецкай улады».

Сяргей ТРАЦЦЯК, загадчык аддзела найноўшай гісторыі Беларусі Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук, дацэнт: «...Трэба зірнуць на геапалітычныя абставіны, у якіх стваралася Сацыялістычная Савецкая Рэспубліка Беларусі і ў якіх яна ўрэшце рэшт паўстала. Па-першае, не будзе перабольшаннем сказаць, што на прыняцце рашэння аб стварэнні рэспублікі геапалітычны фактар паўплываў вельмі моцна. Таму што практычна ўсе сілы нацыянал-камуністычнага лагера, якія выступалі за стварэнне нашай дзяржаўнасці, не ставілі на парадку дня пытанне яе незалежнасці ад савецкай краіны і Расіі. Размова вялася ці пра аўтаномію, ці пра федэратыўны саюз. Менавіта на Першым з'ездзе Саветаў, які павінен быў прымаць Канстытуцыю, прынялі рашэнне ўступіць у перагаворы з РСФСР аб заключэнні дамовы не толькі расійска-беларускага федэратыўнага саюза, але і каб да гэтага саюза падключыліся і іншыя рэспублікі. Па-другое, тая рэспубліка, якую варта было стварыць на думку Масквы, павінна была быць як мага далей на Захад і як мага меней на Усход... Буферная рэспубліка, тэрыторыяй якой можна было б ахвяраваць у выпадку нешчаслівага для савецкай Расіі развіцця падзей на заходнім напрамку. Іншая справа, што пазіцыя Мяснікова была іншая. Ён настаяў і правёў праз рашэнне Першага з'езда Камуністычнай партыі (бальшавікоў) Беларусі свой погляд на тое, як павінны прайсці межы будучай рэспублікі. Па сутнасці, менавіта вялікая ССРБ першага абвясчэння — гэта рэспубліка Мяснікова. Іншая справа, што гэтаму дзяржаўнаму ўтварэнню не было адпущана часу, бо зноў геапалітычныя падзеі рэзка склаліся не на карысць улады і савецкай Расіі, пачалася вайна з Польшчай. У Маскве прынялі рашэнне аб тым, каб абрэзаць савецкую Беларусь, — нельга, каб мяжа буфернай краіны праходзіла недалёка ад Масквы, а таксама аб'яднаць савецкую Беларусь з савецкай Літвой. Маўляў, дзве савецкія рэспублікі, злучаныя ў адну, змогуць даць належны адпор польскаму ўварванню. Аднак атрымалася іначай. Выйшла так, што ў гэтым утварэнні фактычна не засталася нічога беларускага. Іронія лёсу ў тым, што ЛітБел абдымала сваімі межамі тыя тэрыторыі, якія ўваходзілі ў склад Вялікага Княства Літоўскага пасля першага падзелу Рэчы Паспалітай — праўда, гэты факт не ўспомнілі...

Беларуская савецкая рэспубліка ўзору 1920 года, створаная 31 ліпеня 1920-га, — гэта тая рэспубліка, якая больш адпавядала першапачатковай задуме камуністаў. Гэта рэспубліка, якая аб'ядноўвала толькі цэнтральную і часткова заходнюю Беларусь (тэрыторыі, што не адышлі да Літвы) — землі, што былі як мага больш на захад і як мага менш на ўсход. Гэтай тэрыторыяй падчас Рыжскіх дамоў і ахвяравалі: палова краіны засталася за Польшчай. У выніку мірнае існаванне рэспубліка пачала на кволым агрызку колішняй Беларусі з насельніцтвам у 1,5 мільёна чалавек.

У савецкай Расіі жыло ў два разы больш беларусаў, чым у ССРБ. Але далей пачаў працаваць фактар так званай самападпіткі: ёсць беларуская рэспубліка, і яна павінна ўключаць усе беларускія землі. Хоць ва ўрадзе і партыйным кіраўніцтве прысутнічалі людзі розных поглядаў, усе яны былі аб'ектыўна зацікаўлены, каб рэспубліка жыла. Інакш навошта казалі ўсяму свету, што ёсць такі народ — беларусы, які

абудзіўся да гістарычнага жыцця? Той факт, што рэвалюцыі і магчымая вайна з Польшчай вернуць заходнія землі Беларусі, ніколі не здымаўся з парадку дня. Але ж пытанне аб усходніх тэрыторыях таксама трэба было вырашаць. Цікава прасачыць, як яно было вырашана на нашу карысць: у склад Беларусі па вялікім рахунку адышлі ўсе тыя тэрыторыі, якія лічылі сябе беларускімі, дзе само мясцовае насельніцтва было згодна з тым, што ім трэба жыць у Беларусі. На ўсходзе аднавілася тая мяжа, якая існавала паміж Расіяй і Вялікім Княствам Літоўскім, пачынаючы з 1667 года і да першага падзелу Рэчы Паспалітай. Праўда, на гэта ніхто не звярнуў увагі як на цікавы гістарычны факт.

...Чаго больш было ў стварэнні БССР: савецкага ці нацыянальнага? Я бачу, што ў любой дзяржаве, калі яна з'яўляецца і пэўны час існуе, паўстае пытанне аб яе нацыянальнай прыродзе, фарміруецца нацыя. Прычым гэта нацыя можа фарміравацца явочным шляхам, супраць афіцыйнай пазіцыі тых, хто гэтай дзяржавай кіруе, і тых сіл, якія апякуюць гэту дзяржаву на міжнародным узроўні...

У Беларусі ў 1920-я гады адбылася такая сітуацыя. Мэтанакіраваная палітыка беларусізацыі накладася на аб'ектыўны працэс фарміравання і афармлення нацыі, новай дзяржавы. Урэшце ўсе тыя пературбацыі, якія адбываліся ў 1920—1930 гады, гэты працэс не перакрэслілі, бо не маглі. Калі ёсць дзяржава, то павінна быць і нацыя са сваім нацыянальным інтарэсам».

Алена ТРУБЧЫК, навуковы супрацоўнік аддзела ваеннай гісторыі Беларусі Інстытута гісторыі НАН Беларусі, кандыдат гістарычных навук: «Так атрымліваецца ў гісторыі, што самыя важныя працэсы, у тым ліку дзяржаватворчыя, актывізуюцца ў экстрэмальных умовах. Перыяд польска-савецкай вайны быў непрацяглы. Аднак ён стаў важным этапам на шляху да станаўлення нашай дзяржаўнасці. Беларуская тэрыторыя мела нявызначаны геапалітычны статус. Тады прэтэнзіі на яе мелі дзве маладыя незалежныя дзяржавы, якія выйшлі на міжнародную арэну. Кожная з іх лічыла, што мае права на беларускія землі. Міжнародная супольнасць у той час пільна сачыла, што робіцца ў Польшчы і што робіцца ў савецкай краіне. Абодва ўрады разважалі пра тое, ці гатовы беларускі ўрад да дзяржаватворчасці?.. Аднак існаванне Беларускай Народнай Рэспублікі дэманстравала, што сярод беларусаў ёсць сілы, якія актыўна імкнуцца да стварэння дзяржаўнасці. Гэта не магло не паўплываць на тое, што працэс актывізаваўся на савецкай аснове. Аднак палітычная сітуацыя складалася вельмі неспрыяльна. Бо яшчэ не выйшлі немцы з гэтай тэрыторыі, а ўжо яўнасцю і рэальнасцю рабілася нападзенне з боку Польшчы.

Наколькі такія дзяржаўныя ўтварэнні, як БНР ці ССРБ, адпавядалі інтарэсам беларусаў? Відавочна, што ўрады ССРБ і ЛітБел не маглі весці незалежную ад Масквы палітыку. У сваю чаргу Рада БНР падпісвала ўказы, дэкрэты, але ажыццявіць іх яна не мела сваіх сіл. Беларускі рух быў расколаны і раз'яднаны, ён не быў маналітным з'явай. Беларуская нацыянальная эліта была разрозненая, аднак не лічыцца з ёй было немагчыма. Да таго ж міжнародная супольнасць сачыла за ўсім, што адбываецца. Таму на фоне міжнароднага канфлікту разгарнулася ідэалагічная, палітычная барацьба за беларусаў.

У сувязі з усталяваннем савецкай улады ў снежні 1918 года ўрад Луцкевіча пакінуў Мінск і пераехаў у Вільню, затым у Гродна. У Мінску засталася другая частка беларускіх дзеячаў, якія разлічвалі з дапамогай бальшавікоў вырашаць дзяржаўныя пытанні, перш за ўсё справу развіцця беларускіх школ. Яўна ні адна з плыняў нацыянальнага руху не гаварыла пра дзяржаву. Яны выстаўлялі патрабаванні беларускай адукацыі, культуры, разумеючы, што ў тых абставінах больш атрымаць вельмі складана.

Трэба было ўмацаваць нацыянальную эліту, погляд народа перш за ўсё і на гэтай аснове ствараць дзяржаўнасць...»

Ніна ШЧАРБАЧЭВІЧ